

26.09.23р. 24гр. укр. мова

Доброго дня! Тема уроку. Зміни приголосних при збігові їх у процесі словотворення

Увага! Виконані завдання надсилати за електронною адресою:
moshev2020@icloud.com

Зміст уроку

Подивіться відео, опрацюйте матеріал, зробіть записи до зошитів

1. Зміни приголосних при творенні слів

<https://www.youtube.com/watch?v=hgWJJ0bvan8>

2. Зміна приголосних при творенні слів. Слова-винятки

<https://www.youtube.com/watch?v=PpTxEVvU8lg>

Робота з підручником

► Ознайомтесь із теоретичними відомостями, поданими в підручнику.

Спостереження над мовним матеріалом

► Подивіться на групи слів у таблиці, що в них відбувається?

► Запишіть ці чергування в другу колонку таблиці.

► Цей процес зумовлений словозміною чи словотворенням?

► Які ще чергування приголосних ви знаєте?

Нога, ніжка, на нозі
Рука, ручка, у руці.
Вухо, вушко, у вусі.

Довідка

[Г] - [ж] - [з']

[к] - [ч] - [ц']

[х] - [ш] - [с']

Моделювання «Карти пам'яті»

► Ознайомтесь із таблицями чергувань. Доповніть їх прикладами.

Чергування приголосних

Типи чергувань	Приклади	Типи чергувань	Приклади
[г] - [ж] - [з']	берег — бережок — на березі	[б] - [бй]	бити — б'ю
[к] - [ч] - [ц']	вік — вічний — у віці	[п] - [пй]	пити — п'ю
[х] - [ш] - [с']	дух — душний — у дусі	[в] - [вй]	олово — олов'яний
[г] - [ж]	допомогти — допоможу	[м] - [мй]	солома — солом'яний
[з] - [ж]	возити — вожу	[ф] - [фй]	торф — торф'яний
[к] - [ч]	кликати — кличу	[р] - [рй]	матір — матір'ю
[х] - [ш]	колихати — колишу	[д] - [д']	ходити — ходіть
[д] - [дж]	радити — раджу	[т] - [т']	пливти — пливіть
[зд] - [ждж]	їздити — їжджу	[з] - [з']	возити — возіть
[т] - [ч]	крутити — кручу	[с] - [с']	семи — сім
[с] - [ш]	писати — пишу	[ц] - [ц']	стілцем — стілець
[ст] - [шч] (щ)	пустити — пущу	[л] - [л']	білий — білявий
[б] - [бл]	робити — роблю	[н] - [н']	вікно — на вікні
[п] - [пл]	ліпити — ліплю	[дз] - [дз']	гедзем — гедзь
[в] - [вл]	висловити — висловлю	[р] - [р']	двір — у дворі
[м] — [мл]	встромити — встромлю		
[ф] - [фл]	розграфити — розграфлю		

Зміни при збігові приголосних

Кінцеві приголосні основи		Суфікси		Зміна приголосного	Приклади
-к-, -ч-, -ц-	+	-ськ- -ств-	→	-цьк- -цтв-	<i>парубок — парубоцтво, парубоцький, ткач — ткацький, ткацтво, кравець — кравецький, кравецтво</i>

-Г-, -Ж-, -З-	+	-СЬК- -СТВ-	→	-ЗЬК- -ЗТВ-	<i>боягуз — боягузтво, Париж — паризький, Рига — Ризький</i>
-Х-, -Ш-, -С-	+	-СЬК- -СТВ-	→	-СЬК- -СТВ-	<i>Чехія — чеський, товариш — товариський, птах — птаство</i>

У словах, основи яких закінчуються суфіксом -к-, при творення прикметника на суфікс -ськ- суфікс -к- випадає: *Чукотка — чукотський, Ігорка — ігорський, П'ятихатки — п'ятихатський.*

Винятки: баскський, казахський, тюркський, цюрихський, ламаншський, нью-йоркський, мексський, герцогський, лакський, дамаський (Дамаск).

-Г-, -Ж-, -З-	+	-ш- за творення ступенів порівняння прикметників і прислівників	→	жч	<i>дорогий — дорожчий, дужий — дужчий, важкий — важчий, тяжкий — тяжчий, низький — нижчий, близький — ближчий, вузький — вужчий;</i>
-с-	+	-ш- за творення ступенів порівняння прикметників і прислівників	→	щ	<i>красивий — краций, товстий — товщий, високий — вищий</i>
-К-, -Ч-, -Ц-	+	-н-	→	ч	<i>безпека — безпечний, винятки: дворушник, мірошник, рушник, рушниця, сердешний (у значенні бідолашний), соняшник, торішній</i>
-ЦЬК-	+	-ин-	→	чч	<i>вояцький — вояччина, виняток галицький — Галичина;</i>
-СЬК-, -СК-, -СОК-	+	-ин-	→	щ	<i>віск — вощина, пісок — піщина, полтавський — Полтавщина,</i>
-ЗЬК-	+	-ин-	→	жч	<i>Збаразький — Збаражчина</i>
-СК-, -ШК-		-ан- (-ян-) -		щ	<i>дошка — дощаний, ляск — ляцання</i>

-ск-, -ст-	за творення II дієвідміни дієслів	→	щ	<i>вереск — верещати, але простиш, протить</i>
-зк-	за творення II дієвідміни дієслів	→	жч	<i>брязк — бряжчати</i>
-ськ-, -зьк-	за творення прізвищ на -енко, -ук	→	щ	<i>Васько — Ващенко, Ващук;</i>
-ск-, -ськ-, -шк-	у присвійних прикметниках від власних імен	→	сч, сьч, жч, щ	<i>Параска — Парасчин, Пріська — Прісьчин; Палажка — Палажчин, Мелашка — Мелашин</i>

Відновлення слів

► Перепишіть, уставляючи пропущені букви відповідно до правил чергування приголосних.

1. Смуга — на сму..і, сму..ка. 2. Молоко — у моло..і, моло..ний. 3. Ріг — на ро..і, нарі..ний. 4. Сонце — соня..ний, соня..ник. 5. Рік — у ро..і, торі..ній. 5. Пшениця — пшени..ний. 6. Ходити — хо..у. 7. Рука — ру..ний, двору..ник, нару..ники. 8. Омолодити — омоло..ений.

Моделювання мовних одиниць

► Від поданих слів утворіть нові слова за допомогою суфіксів і поясніть, які при цьому відбуваються зміни звуків:

а) прикметники за допомогою суфікса *-ськ*:

Кривий Ріг, Прага, Запоріжжя, Кавказ, киргиз, Бахмач, Овруч, Золотоноша, Петрик, Житомир, Кременчук, Камчатка, Прилуки,

Кременець, Закарпаття, Чорнухи, товариш, матрос, Цюрих, Острог, білорус, чех, Хуст, Донець, Збараж, Дрогобич, Ла-Манш, Одеса, Буг.

б) іменники за допомогою суфікса *-ств*:

Птах, товариш, брат, агент, козак, багатий, учитель, студент, боягуз, заступник, юнак, молодець, посол, громадянин, опікун, співробітник, рибалка, керівник, слідчий.

в) іменники за допомогою суфікса *-ин*:

Житомирський, черкаський, вінницький, пісок, донецький, київський, ровенський, одеський, чернігівський, турецький, лісок, кріпацький, харківський, гуцульський, уманський, німецький, галицький.

Модельовання «Карти пам'яті»

► Ознайомтесь із таблицею «Чергування з — із — зі (зо)». Доповніть її прикладами.

Чергування з — із — зі (зо)

Прийменник	Правило	Приклад
з	з [о]	<i>З огляду на обставини.</i>
	[о] з [п; пп (крім с, ш)]	<i>Плугатарі з плугами йдуть (Т. Шевченко).</i>
	[п] з [о]	<i>Диктант з англійської мови.</i>
із	із [з, ц, с, ж, ч, ш]	<i>Із шовку виготовили вітрила.</i>
	[п] із [з, ц, с, ж, ч, ш]	<i>Разом із сходом сонця.</i>
	[з, ц, с, ж, ч, ш; пп] із [п]:	<i>Лист із Бразилії.</i>
	[о] із [з, ц, с, ж, ч, ш]	<i>Родина із семи чоловік.</i>
зі	зі [пп (з, ц, с, ж, ч, ш)]	<i>Зі школи повідомили.</i>
	[о] зі [з, ц, с, ж, ч, ш]	<i>Прибери книжку зі стола.</i>
зо	[п,о] зо [два, три, мною]	<i>Позичив зо дві сотні. Пройшли зо два кілометри. Разом зо (зі) мною</i>

Вибіркова робота

► Прочитайте вголос речення, вибираючи із дужок правильний варіант прийменника.

1. (з, із, зі, зо) бору соснового шум.. іде (Леся Українка). 2. Коли ж я випірнув (з, із, зі, зо) води, в лице так свіжо вітер віяв... (В. Сосюра). 3. А вже весна, а вже красна! (з, із, зі, зо) стріх вода капле (Народна пісня). 4. Сонце гріє, вітер віє (з, із, зі, зо) поля на долину (Т. Шевченко). 5. (з, із, зі, зо) заходу насувають темно-сині хмари (П. Колесник). 6. У ніч (з, із, зі, зо) суботи на неділю. 7. Мотор запрацював. (з, із, зі, зо) страшним ревом «яструбок» свічкою пішов у небо (Ю. Яновський). 8. Поспитавши разів (з, із, зі, зо) три «хто» й «чого треба», Хорбутиха впустила мене до хати (І. Муратов). 9. Несеться сумний голос трембіти і будить (з, із, зі, зо) сну полонину (М. Коцюбинський). 10.

Конференція (з, із, зі, зо) питань слов'янської філології. 11. А ми ж не раз (з, із, зі, зо) ним ходили по кислиці (*В. Сосюра*).

Виконання вправ на закріплення

Лінгвістичний аналіз

► Випишіть із тексту слова, у яких простежується чергування приголосних. Доберіть до них споріднені слова або змініть їхню форму, щоб відбулося чергування.

► З'ясуйте, чи відбувається порушення чергування звуків у тексті. Чому? (*Для збереження ритмомелодики поетичних рядків.*)

► Поясніть уживання розділових знаків.

Дорога. Тиша. Довгий яр, весь білою черемхою залитий. Гроза минула, і пахучі квіти усі в краплинах. Ллється з-поза хмар проміння тепле і голубувате (*М. Рильський*).

Готуємося до ЗНО

► Виконайте тестові завдання.

1. У якому рядку у всіх словах відбувається чергування приголосних?

- А Квітка, проїзний, щастя, пісня, дощ,
- Б просьба, радісний, обіцянка, група, роса;
- В Знак, сміх, ловити, бити, возити.

2. У якому рядку під час словотворення прикметників за допомогою суфікса *-ськ (ий)* відбувається зміна кінцевих приголосних твірної основи?

- А Ткач, Прага, Бахмач, Воронеж, Кременчук;
- Б Буг, Кагарлик, латиш, інтелігент, Черкаси;
- В узбек, Париж, Калуга, Золотоноша, пропагандист.

3. У якому рядку не відбувається зміни кінцевих приголосних твірної основи перед суфіксом *-ськ-*?

- А Гринвіч, студент, Кобеляки, Абхазія, чуваш;
- Б баски, казах, Перемишль, агентство, кореспондент;
- В Верхньодніпровськ, українець, отаман, гігант, волох.

4. У якому рядку в усіх словах відбувається зміна групи приголосних на *-чч-* при творенні іменників із суфіксом *-ин (а)*?

- А Чернівецький, вінницький, німецький, турецький, прилуцький;

Б бахмацький, черкаський, галицький, овруцький, дніпропетровський;

В білоцерківський, львівський, словацький, одеський, вінницький.

5. Від поданих прикметників утворіть іменники з допомогою суфікса *-ин (а)* та з'ясуйте, у якому рядку відбувається зміна приголосних на [шч] — щ?

А Полтавський, одеський, уманський, черкаський, обухівський;

Б херсонський, прилуцький, тернопільський, київський;

В чернігівський, миколаївський, кагарлицький, воронезький, донецький.

6. Як змінюється група приголосних у словах *віск, пісок (піску), ліска* при творенні іменників із суфіксом *-ин (а)*?

А на [жч];

Б на [шч] — щ;

В на [сч].

7. Визначте рядок, у якому в прислів'ї порушено чергування *з-із-зі (зо)*:

А *Зі всіма добрий — собі лихий.*

Б *З добрим поживеш — добре й переймеш, з лихим зідеши — і свого позбудеши.*

В *Із слів мита не беруть.*

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ (НА ВИБІР)

► Виконайте вправу з підручника.

► Напишіть есе на тему «Життя в гармонії з природою». Дослідіть, чи використали ви слова, у яких спостерігається чергування звуків. Підкресліть ці слова: однією рисою з чергуванням голосних звуків, двома рисками з чергуванням приголосних.

ДОДАТОК

Диктант

ПРОСТІР ЗЕМЛІ

Твого села з гори не видно, сховалось унизу в підніжжі, за верхами дерев. А перед зором розлягаються великі застигли хвилі землі, що здіймаються де крутішими, де пласкішими горбами. А поміж ними синіють діброви. Порозбігались поля барвистими веретами, що мають чи сиво-шовковий відблиск пшениць, чи золотаво-жовтий відблиск соняшників, чи темно-зелений відблиск буряків і, звісно, ще різних відтінків розбуялого зела, що ввійшло в ріст і в силу, що зараз відкривається сонцю з радістю та щирістю. І як задніпровську даль не стиснуто обручем обрію, так і горбаті поля стеляться в безмежжя, яке їм подаровано в цей ранок не тільки сонцем, а й горою, бо лиш на такому безмежжі вона вповні й може явити перед тобою свою велич.

І весь цей простір землі немов біжить і стелється до ніг, бо струмить пружний вітрець, горнучи й горнучи хвилі трав. А ці хвилі трав на горі збираються в важкуваті зграї, схожі на пташині, що летять низько-низько. Ось хотіли б зірватись увись — і не можуть, тому-то й тріпочуть крильми не в небесах, не під самотніми пір'їстими хмарками, а тут ось, на веселих і розчублених верхах (за Є. Гуцалом; 178 сл.).